

Sogar ohne eingehende Bewertung des Systems der *annona–munera* kann festgestellt werden, dass eine längerfristige Aufrechterhaltung außergewöhnlicher und außerordentlicher Staatsfinanzierungsmethoden, die kurzfristig zwar Stabilität gewährleisten, erhebliche Risiken in sich trug. Das neue System der Staatsfinanzierung – trotz seiner unbezweifelbaren Erfolge – trug die Gefahr in sich, dass das Reich im Kampf um das Überleben seine zur Erneuerung notwendigen wirtschaftlichen und humanen Ressourcen aufbraucht.

A nemkívánatos habilitáció – Balogh Elemér magántanári képezésének ügye a debreceni jogi kar előtt (1916–1918)

P. Szabó Béla*

Az ünnepelt az elmúlt másfél évtizedben több tanulmányban is foglalkozott a nemzetközi hírű magyar származású összehasonlító jogász és romanista Balogh Elemér (1881–1955) életével és munkásságával, akit elsősorban a napjainkban is működő Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia megalapításában és működtetésében játszott szerepe miatt tartanak számon mindmáig a nemzetközi jogászvilágban.¹ Köztudott az is, hogy a jubiláns többirányú tudományos tevékenysége részeként az ókori és modern jogok összehasonlító kutatásának egyik elkötelezett híve és nemzetközi hírű szaktekinélye. Mi sem mutatkozik tehát kézenfekvőbbnek, mint az, hogy jelen kötetbe a Hamza professzor kutatásaiban fontos helyet betöltő Balogh Elemér életének egy eddig ismeretlen momentumával kapcsolatban tárjunk fel néhány olyan adatot, amelyek a korábbi Debreceni Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának iratai között maradtak az utókorra.

* * *

Balogh Elemér nagyrészt külföldön töltött életének több részlete mindeddig meglehetősen homályban maradt,² elsősorban azért mert a rendelkezésre álló források nem

* P. SZABÓ BÉLA tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék.

¹ HAMZA G.: Balogh Elemér, a római jog és az összehasonlító jog európai hírű művelője (1881–1955). *JK* 54 (1999/6), 279–282; uő: Balogh Elemér. In *Magyar Jogtudósok. I.* (szerk. HAMZA G.). Budapest, 1999. 137–146; uő: Elemér Balogh (1881–1955): The forgotten great scholar of Roman law and comparative law. *Nordicum-Mediterraneum: Icelandic E-Journal of Nordic and Mediterranean Studies* 3 (2008/1) March, 12–17; uő: Elemér Balogh (1881–1955): The scholar of Roman law and of comparative law. *Tydskrif vir Regswetenskap – Journal for Juridical Science* 33 (2008), 118–126; uő: Elemér Balogh (1881–1955). The scholar of European reputation of Roman law and of comparative law. *Studia Iuridica Caroliensia* 3 (2008), 69–76; uő: Elemér Balogh (1881–1955): European romanist and scholar of comparative law. *Fundamina* 15 (2009), 112–119.

² Nem ismert, hogy hazai levéltárban fennmaradt volna Balogh önéletrajzának bármilyen változata. Bizonyosan maradt fenn önéletrajza a New York-i *Public Library* levéltárában: BALOGH E.: *Curriculum vitae* [1939?] = Elemér Balogh File, Emergency Committee in Aid of Displaced Foreign Scholars [archives.nypl.org/mss/922]. Vö. FRANK T.: *Double exile: Migrations of Jewish-Hungarian professionals through Germany*

kerültek teljes mértékben feltárára és kiaknázásra.³ Az egyik ilyen kérdéskör az, hogy Balogh, aki 1919-ben történt emigrálása után előbb Kaunasban lett professzor, majd Berlinben megbízott előadó, utóbb pedig Párizsban és Johannesburgban egyetemi tanár, talán nem rendelkezett habilitációval. Hiszen mint látni fogjuk, hazai habilitációs eljárása eredmény nélkül zárult, és külföldi, a habilitációnak megfelelő képzéséről sincsen adatunk.⁴

Az 1850-ben lehetővé vált magántanári habilitáció a dualizmus korában és később is az akadémiai pályafutás előszobájának volt tekinthető. A jogászok esetében a habilitációt a későbbi jogakadémiai és egyetemi tanári kinevezés érdekében vállalták a jelöltek, s viszonylag kicsi volt azon habilitáltak száma, akik gyakorlati szakmájuknál megmaradva nem törekedtek katedrára.⁵ Maga az akkoriban hatályos országos habilitációs szabályzat is természetesen abból indult ki, hogy a habilitált a felsőoktatásban teszi majd magát hasznossá.⁶

Az egyetemi tanári katedra elnyerése lebeghetett célként a harmincas évei közepeán járó Balogh Elemér szemei előtt, aki az Igazságügy-minisztériumba szolgálatra berendelt királyi járásbíró volt akkor, amikor magántanári képesítésért folyamodott a Debreceni M. Kir. Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karához.

to the United States, 1919–1945. Oxford, 2009. 318. Ismereteim szerint nyomtatásban két – valószínűleg ön maga iniáta – életrajza maradt fenn a *Recueil des Cours – Académie de droit international de La Haye* két évfolyamában, 1936-ból és 1949-ből. Vö. *Recueil des Cours*, III. 57. (1936) 573–576. és *Recueil des Cours* I. 75. (1949) 364–369. Ezenkívül a halála után megjelent nekrológok lehetnének figyelembe vehetőek, de ezek vagy nem mondanak sokat életéről, vagy az előbb idézett biográfiai vázlatokra épülnek: H. E. YNTEMA: In memoriam Elemér Balogh. *American Journal of Comparative Law* 5 (1956), 174; L. MILLIOT: Elemér Balogh (1881–1955). *Revue internationale de droit comparé* 7 (1955/4), 805–806; F. H. L.: Dr. Ernst Rabel and Dr. Elemér Balogh. *International and Comparative Law Quarterly* 1955, 533; Elemer Balogh. *Boletín del Instituto de Derecho Comparado de Mexico* 24 (1955), 344.

³ Az egyik legrészletesebbnek tekinthető biográfiai dokumentációt az alábbi kötet tartalmazza: L. BREUNUNG – M. WALTHER: *Die Emigration deutschsprachiger Rechtswissenschaftler ab 1933: Ein bio-bibliographisches Handbuch, I: Westeuropäische Staaten, Türkei, Palästina/Israel, lateinamerikanische Staaten, Südafrikanische Union*. Berlin–Boston, 2012. 48–64; Életrajzi adatokat közöl még: GULYÁS P. [szerk.]: *Magyar írók élete és munkái*. Új sorozat II. Budapest, 1940. 95sk. hasáb; S. BLUMESBERGER [hrsg.]: *Handbuch österreichischer Autorinnen und Autoren jüdischer Herkunft: 18. bis 20. Jahrhundert*. I. München, 2002. 61sk. hasáb.

⁴ Anélkül, hogy ennek részleteiben utánajártunk volna, köztudott, hogy bizonyos államokban (így Magyarországon, Ausztriában és Németországban) a XX. század első felében a professzori kinevezés feltétele volt a magántanári képesítés megszerzése. Magyarországgal kapcsolatban lásd KARÁDY V. – NAGY P. T.: *Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest, 2012. 222sk.; BÍRÓ J.: *Magántanárok a pesti tudományegyetemen, 1848–1952*. Budapest, 1990.

⁵ Ezért a jogászoknál a magántanárok száma mindig is a kinevezett egyetemi vagy jogakadémiai tanárok létszáma alatt maradt. Lásd KARÁDY-NAGY: i. m. 226.

⁶ „Magántanári képesítést csak az nyerhet, aki valamely, nyomtatásban megjelent, önálló és szigorúan tudományos dolgozattal bizonyítja, hogy az egyetem valamelyik karához tartozó tudományok egész körére kiterjedő ismeretel mellett, e tudomány önálló művelésére képes és akitől várható, hogy a tudomány s a felső oktatás terén hasznos tevékenységet fog kifejteni.” *Magántanári habilitatio szabályzata* [Kiadott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1892. évi 45.520 számú rendeletével], 4. §.

Nem maradt fenn adat arról, hogy Balogh Elemér pontosan mikor nyújtotta be habilitációs kérelmét a karhoz, ugyanis az eredeti kérelem elkallódott.⁷ A kérelem valamikor 1916 őszén érkezhett be, s a szabályzat szerint a dékának (Mártonffy Marcell)⁸ kötelessége volt tanártársai közül egy előadót kijelölni, „... *akinek feladata megállapítani: vajjon a folyamodvány az előbbi szakaszban felsorolt formai követelményeknek megfelel-e? Így különösen, hogy a tárgy, melyből a habilitatio kéretik, az egyetem, illetőleg a kar tanulmányi köréhez tartozó- és megfelelő-e?*”⁹

A kérelem tartalmáról csak annyit tudunk, hogy Balogh a római jog tárgykörben kérte magántanári képesítését, így egyértelmű volt, hogy a dékán Kiss Géza professzort kérte fel az előadói feladatra. A felkérés valószínűleg nem formálisan, egy kari ülés keretében történt, hanem egyéb formában, hiszen a Kari Tanács jegyzőkönyvében nem találunk erről bejegyzést. Az bizonyos azonban, hogy az 1916. november elején tartott kari ülésen Kiss Géza¹⁰ előterjesztette „*dr. Balog*¹¹ *Elemérnek a római jogból leendő egyetemi magántanári képesítés iránt benyújtott kérvényét*” a karnak.¹²

⁷ A jogi kar iratainak mutatókönyve szerint a 62. szám alatt iktatták a kérelmet az 1916/17. tanévben, de az ma már nem fellelhető. Vö. *A Debreceni M. Kir. Tudományegyetem Jog és Államtudományi Karának Mutató könyve 1915/16 tanévtől 1918/19. tanévig* (a továbbiakban: *Mutatókönyv*) = HBML VIII. 7/b. 25. kötet. Az akkoriban hatályban lévő habilitációs szabályzat 6. szakasza szerint: „Folyamodásában a szak-tárgy, melyből a tanítási engedélyt (*venia legendi*) elnyerni akarja, határozottan megnevezendő. A kijelölt tárgy csak valamely egész tanszak, vagy annak egyes nagyobb és önálló egészet tevő része lehet.

A folyamodványhoz következők csatolandók:

- a) a doctori oklevél, mely legalább három év előtt kelt;
- b) életrajz (*curriculum vitae*);
- c) az előadások vázlatos tervezete (*programm*), melyben a tartandó leckék köre, rendszere és tárgyalási módja feltüntetendő;
- d) a folyamodó tudományos dolgozatai;
- e) alkalmas tanhelyiség és taneszközök (intézeti anyag, beteg-anyag) kimutatása; végül
- f) egyéb mellékletek, melyek folyamodó polgári állására, esetleg hivatalos működésére, tartózkodási helyére és keresetére felvilágosítást nyújtanak.”

Vö. *Magántanári habilitatio szabályzata* (id.). 6. §.

⁸ BALOGH J.: Mártonffy Marcell. In »Ernyedetlen szorgalommal...«: *A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914–1949)* [Historia Facultatis Iuridicae IV, szerk. P. Szabó B.J. Debrecen, 2014. 279–294.

⁹ *Magántanári habilitatio szabályzata* (id.). 7. §. A korabeli nyomtatványok és iratok helyesírását azok idézése során megtartottuk, lásd azonban az alább, a 13. lj.-ben írottakat is.

¹⁰ MADAI S.: Kiss Géza. In »Ernyedetlen szorgalommal...« (id.). 257–276.

¹¹ Nevének írása a forrásokban következtelen: az egyes kari iratokban vezetékneve „h” nélkül szerepel. A debreceni jogi karral történt levelezése során, valamint kérelmeiben Balogh Elemér (egy kivétellel) következetesen a „Balog” vezetéknevet használta. Érdekes módon egy 1918. december 1-jén kelt levelet Balogh-ként írja alá, a borítékon feladóként azonban megint csak Balog szerepel. Vö. *Debreceni Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara dékáni hivatalának iratai* (a továbbiakban: *DH-iratok*) 600. sz. 1917/18. („Két melléklettel”) = HBML VIII. 7/b. 2. doboz.

¹² Kiss Géza – a korban szokásos – részletes javaslatának szövege színtén nem maradt ránk.

A dékán titkos szavazást rendelt el, „*hogy vajjon folyamodót a szabályzat értelmében személyes minősültségénél fogva a kar képzéséhez bocsátja-e vagy sem?*”. A kari ülésen tízen vettek részt és a szavazás alapján „[a] kar 6 szavazattal 4 ellenében dr. Balogh Elemért személyes minősültségénél fogva a képzéshez bocsátja és tudományos működésének megbírálására dr. Kiss Géza és dr. Bacsó Jenő ny. r. tanárokat küldi ki”.¹³

Mint látható, Balogh képesíthetőségével¹⁴ szemben már ekkor is többen állást foglaltak a kar professzorai közül. A kétségekről, melyeknek oka a későbbi iratokból egyértelműen kiderül majd, állítólag Bernolák Nándor professzor¹⁵ valamikor 1917 folyamán bizalmasan tájékoztatta Baloghot.¹⁶

A következő információ a képesítési kérelemmel kapcsolatban majd' másfél év múlva bukkant fel az iratokban: 1918. január 17-én Kiss Géza és Bacsó Jenő¹⁷ professzorok benyújtották véleményes jelentéseiket.¹⁸

A két véleményes jelentés ugyan a szabályzatban előírtaknál jóval lassabban készült el,¹⁹ de mindkettő pozitív volt.²⁰ A késlekedést talán némileg magyarázza, hogy a bírálatra benyújtott munkák összesen mintegy 1400 nyomtatott oldalt tettek ki.²¹

¹³ Debreceni Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának jegyzőkönyvei 1916/17. (a továbbiakban: KT-Jegyzőkönyv) (1916. november 7.) 2. szám = HBML VIII. 7/a. 3. kötet. Mivel az itt idézett iratok gépelése során valószínűleg több különböző betűkészletű írógépet használtak, az egységesség érdekében a következőkben a hosszú magánhangzók (ó, ú, í, ü) írásában a mai helyesírás szabályai szerint korrigáljuk a korabeli szöveget.

¹⁴ „A tanártestület mindenekelőtt vita nélkül titkos szavazással arról határoz: vajjon személyes minősültségénél fogva folyamodót a képzéshez bocsátja-e, vagy sem. Kedvező határozat esetén a kar az ügy tárgyalására, illetőleg a tudományos munkálatok bírálatára és javaslattételre két bírálót rendel.” Lásd Magántanári habilitatio szabályzata. 8. §.

¹⁵ P. SZABÓ B.: Haraszti Bernolák Nándor. In »Ernyedetlen szorgalommal...« (id.). 179–203.

¹⁶ Ezt igazolja Balogh egy későbbi, Bernolákhoz, már mint dékánhoz címzett levele, melyet 1918. április végén írt: „Nagyságod a múlt év folyamán szíves volt közölni velem, hogy ellenem a tekintetes Kar egyes tagjai részéről ... vád merült fel ...” Vö. DH-iratok 448/1917-18. = HBML VIII. 7/b. 2. doboz. Ezen állítást – mint majd látjuk – Bernolák utóbb cáfolta.

¹⁷ BALOGH J.: Bacsó Jenő. In »Ernyedetlen szorgalommal...« (id.). 155–175.

¹⁸ DH-iratok 261. sz. 1917/18 = HBML VIII. 7/b. 2. doboz.

¹⁹ A bírálók feladatát a szabályzat a következőképpen fogalmazta meg: „A bírálók kötelessége: a mellékelt munkálatok tudományos becsét megítélni és indokolt jelentéseiket külön-külön, legkésőbb a következő félév végéig a tanártestület elé terjeszteni....” Magántanári habilitatio szabályzata (id.). 10. §.

²⁰ DH-iratok 261. sz. 1917/18.

²¹ BALOGH E.: Fejezetek a litis contestatio kérdéséhez a formuláris eljárásban: Római perjogi tanulmány. Budapest, 1905; uő: Magánjogi fejezet-vázlatok. Budapest, 1905; uő: Veszélyviselés a kereskedelmi vétel esetén. Budapest, 1906; uő: Az eltűnés és holtánnyilváníttatás a magyar és német jogban, különös tekintettel a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetére és a magyar polgári perrendtartás javaslataira. Magánjogi és perjogi tanulmány. Budapest, 1906. [uő: Verschollenheit und Todeserklärung nach deutschem und ungarischem Rechte. Berlin, 1908]; uő: A constitutiv ítéletek tana. Kritikai szíjjeltekintés az irodalomban. Budapest, 1907 [uő: Über das konstitutive Urteil: Eine kritische Rundschau in der Literatur, Zeitschrift für das Privat- und Öffentliche Recht der Gegenwart 34 (1906), kiny.];

A beadott munkákat első bírálóként Kiss Géza véleményezte egy 28 gépelt oldal terjedelmű munkálatban. Kiss felemlíti, hogy bár a jelölt a római jog tárgykörében kéri megmérettetését, ő modern jogi munkáit is górcső alá veszi. Ezt így indokolja: „... Karunk előtt, mely e kérdésben kifejezetten kinyilvánította véleményét, nyilván fölösleges arra rámutatni, hogy a római jog didaktikai értéke és tanulmányi jelentősége nem annyira a tisztán jogtörténeti jellegű problémák művelésében rejlik, mint inkább a dogmatika művelésében, mely a kapcsolatot a római jog örök becsű tanulságai és jelenlegi jogunk tudományos művelése és alkalmazása között közvetíti. A modern magánjog legtöbb kérdésének alapos és valóban tudományos feldolgozása ma kevésbé képzelhető el megfelelő római jogi megalapozás nélkül.” S Balogh modern jogi munkáinál is általában a római jogból indul ki.²² Balognak a *litis contestatio*val kapcsolatos művét elemezve kiemeli, hogy a szerző „számos új, eddig föl nem vetett és a probléma megítélésénél irányadó szempontot vitt be a kérdés irodalmába, melyet ezáltal értékes és tanulságos adalékokkal gazdagít”.²³ A holtánnyilváníttatásról szóló munkával kapcsolatban Balogh összehasonlító módszerben való jártasságát dicséri: „Szerzőnek nemcsak gazdag jogtörténeti ismeretei érvényesülnek benne, hanem az összehasonlító jogtudományi módszer szakavatott kezelése és értékesítése is.”²⁴ A Girard-émlékkönyvben lehozott, Ulpianusszal és Paulusszal foglalkozó tanulmány kapcsán Kiss sikeresen bizonyítottnak látja Balogh azon állítását, miszerint a két jogtudós egy időben, és nem egymást követően töltötte be a *praefectus praetorio* tisztségét, a Papinianus-kommentárok vonatkozásában pedig Balogh filológiai érzékét emeli ki: „A ránk maradt nagyértékű maradványokat így a forráshelyekkel és irodalommal, valamint a római történelemmel egybevetve fejti meg, az ellentétes nézeteket megdöntvén. Kiemelendőnek tartom, hogy több fragmentum szövegét ő állapítja meg először.”²⁵ Érdekes módon Kiss nagyon visszafogottan foglalkozik Balogh Gaius ediktumkommentárjáról írott munkájával, éppen csak tartalmi ismertetőre szorítkozik, pedig tulajdonképpen ez volt a habilitáció alapjául szolgáló munka. Az adósi késedelemről írott munkánál kiemeli, hogy

uő: Die Ehevorschriften der Dekrete „Tametsi“ und „Ne temere“ und die Bestrafung des Religionsdieners wegen Vollzuges der Treue vor dem Nachweis der Zivilehe. Stuttgart, 1910; uő: Skizzen aus der römischen Rechtsgeschichte. I. Die Gleichzeitigkeit der Gardepräfectur des Julius Paulus und Domitius Ulpianus, II. Über den Charakter der Noten des Julius Paulus, Domitius Ulpianus und Aelius Marcianus zu Aemilius Papinianus' Schriften. In *Études d'histoire juridique offertes à P. F. Girard*. II. Paris, 1913. 337–540; uő: Über das Alter der Ediktcommentare des Gaius: Eine Skizze aus der römischen Rechtsgeschichte. Hannover, 1914; uő: Széjjegyzetek az adóskésedelem kérdéséhez az adósok és a hitelezők egyetemlegessége esetén. Budapest, 1916; uő: A háborús jogalkotás főbb irányelvei. Budapest, 1916 [uő: Randbemerkungen zur Rechtsschaffung im Kriege. Hannover, 1916].

²² Kiss Géza véleményes jelentése. 2–3. Vö. DH-iratok 261/1917–18.

²³ Uo. 4.

²⁴ Uo. 9.

²⁵ Uo. 16.

„a kiváló alapossággal megírt összehasonlító jogtudományi tanulmány tekintettel van az irodalmunkban kevésbé figyelembe vett angol-amerikai jogfejlődésre is”.²⁶

Rendkívül kedvező összegző gondolataiban kiemeli Balogh sokoldalúságát, magánjogi (pandektisztikus) dogmatikai érzékét, valamint jogpolitikai fogékonyságát, de mindenekelőtt római jogi munkásságát tartja kiemelkedőnek, hisz e tárgyú munkái „... a tiszta római jog oly művelőjére vallanak, aki az ókori jogtörténelem művelésének modern metódusát – a szónak valódi európai értelmében – elsajátította és akinek tudományos búvárlatai a nemzetközi tudományos színvonal szempontjából is minden tekintetben megütik a megkívánt mértéket”. Kiss szerint Balogh messze túlteljesíti azt az elvárást, amit a magántanári képesítés során támasztani szoktak, mivel műveivel bizonyította, hogy a tudomány állását előre képes mozdítani. Egyúttal személyes véleményének hangot adva megfontolandónak tartja, hogy a kar a habilitációs szabályzat 22. §-a által biztosított lehetőséggel élve mentse fel Baloghot a szóbeli értekezlet és a próbaelőadás alól.²⁷

Bacsó Jenő kilencoldalas bírálatában a benyújtott publikációk számával és terjedelmével kapcsolatban azt a megállapítást teszi, hogy „... szerző irodalmi termelésének nagy mennyisége egyáltalán nem esik művei tudományos értékének rovására s az a körülmény sem csökkenti azok értékét, hogy szerző a jog különböző ágaiból veszi themáit, mert minden egyes munkája gondos és alapos forrástanulmányról, biztos tárgyismeretről s kellő judiciumról tesz tanúságot s még azok a dolgozatai is, melyek inkább csak a felvetett probléma ismertetését, semmint megoldási kísérletét tartalmazzák, jogi irodalmunk szempontjából igen hasznosak és értékesek”.²⁸

Bacsó azt írja, hogy Balogh a *habilitatio* alapjául a Gaius ediktumkommentárjairól írott munkáját jelölte meg elsődlegesen, ezért erről ír maga is viszonylag részletesebben, s megállapítja, hogy a munka „... lelkiismeretes forrástanulmányon épül fel s annak kiválóságához nem csekély mértékben járult szerzőnek a tárgy iránti szeretete. Vérbeli római jogásznak mutatkozik abban, ki biztos tudással, éles judiciummal fejt ki álláspontját a polémikus fejtegetéseiben – melyekben szintén sok önállóságot tanúsít – sikerülten cáfolja az ellenkező nézeteket. Munkája határozottan nyereség a római jogtörténet irodalmára nézve.”²⁹

Azonban a többi benyújtott munkáról is – szinte kivétel nélkül – pozitív véleményt mond, különösen kiemelve a Girard-émlékkönyvben megjelent több mint 200 oldal terjedelmű kétrészes tanulmányt, amelyben elsősorban azt dicséri, hogy Balogh az uralkodó tanokkal bátran helyezkedik szembe. A *litis contestatió*ról

²⁶ Uo. 20.

²⁷ Uo. 25–28. A Kiss által felhívott rendelkezés így szól: „Elismert tudományosságú folyamodókat a tanártestület kiváltképpen [sic!] a szóbeli értekezlet és a próba előadás, vagy azok egyikének elengedésével, kiadott munkáik alapján is képesíthet.” *Magántanári habilitatio szabályzata* (Id.). 22. §.

²⁸ Bacsó Jenő véleményes jelentése. 2. Vö. *DH-iratok* 261/1917–18.

²⁹ Uo. 4.

szóló munkával kapcsolatban kiemeli, hogy bár Balogh csatlakozik az egyik vetélkedő véleményhez,³⁰ „... mégis főként polémikus fejtegetéseiben sok önállóságot tanúsít s több irányban új adalékkal járul a kérdés tisztázásához”.³¹

Bacsó véleményét így összegzi: Balogh „... dolgozatai önálló és szigorúan tudományos jelleggel bírnak s kétségtelen, hogy folyamodó a tudomány önálló művelésére képes s nemcsak reményt nyújt arra nézve, hogy a tudomány és felső oktatás terén hasznos tevékenységet fog kifejteni, hanem a tudomány művelését illetően annak már számos tanújelét is adta. Széles körű ismerete, éles judiciuma, analízáló képessége minden dolgozatában szembeötlik s bár elsősorban római jogász, e téren szerzett nagy tudását és ismeretét elismerésreméltó módon érvényesíti a jog egyéb ágaiban is s nem egy dolgozata az élő jog szempontjából is felette értékes.” Úgy tartja, hogy Balogh tudományos eredményei megfelelnek a habilitációs szabályzat 4. §-ában foglalt elvárásoknak. Utal arra, hogy a benyújtott előadásvázlat sok önállóságról tanúskodik és teljesen megfelel a követelményeknek. Javasolja a jelölt szóbeli *colloquiumra* bocsátását.³²

Ezen jelentések kapcsán Bernolák dékán 1918. február 26-i dátummal felvetett egy aktát, amelyre a következőket jegyezte fel kísértőlevél-piszkozatként: „A tanár urakhoz. Dr. Kiss Géza és dr. Bacsó Jenő ny. r. tanár urak, mint a Kar által kiküldött bírálók betérjesztették a karunkon magántanári képesítésért folyamodó dr. Balogh Elemér kir. járásbíró úrnak tudományos munkásságára vonatkozó bírálati jelentésüket. E jelentések 1-1 példányát van szerencsém Ngodnak megküldeni azzal, hogy a kérvény mellékleteit a dékáni hivatalban a szabályzat értelmében 14 napi közszemlére kitettem.”³³ A dékán tehát mindenben a szabályzati rendelkezéseknek megfelelően járt el.

A Kari Tanács az 1918. március 1-jén tartott ülésen foglalkozott a habilitáció kérdésével. Az ülésen talán előre sejtethető, de szokatlanul heves vita alakult ki Balogh esetleges képesítésével kapcsolatban. Ezért talán nem haszontalan a vonatkozó jegyzőkönyvi szöveget itt felidézni:³⁴

„A dékán bejelenti, hogy dr. Balogh Elemér magántanári képesítése ügyében dr. Kiss Géza és dr. Bacsó Jenő kiküldött bírálók véleményes jelentésüket elkészítették és bemutatták. E jelentéseket többszörösítette és a kar tagjainak megküldötte. A kérvény mellékletei 14 napon át a dékáni hivatalban megtekinthetők; ezidő leteltével a döntés végett a kart ülésre hívja össze.

³⁰ Keller nyomán a *litis contestatió*t a formuláris eljárásban egy ideális időpontnak tekintik, amely az *in iure* szakasz végét jelentette a perbebocsátkozás által bekövetkezett joghatások időbeli kifejezőjeként. Erre utal egyébként Kiss is.

³¹ Uo. 5.

³² Uo. 8sk.

³³ *DH-iratok* 261. sz. 1917/18.

³⁴ *KT-Jegyzőkönyv* (1918. március 1.) 13. szám = HBML VIII. 7/a. 4. kötet.

Dr. Iványi Béla ny. r. tanár azt indítványozza, hogy a kar a bírálatokkal a f. polgári évben érdemlegesen ne foglalkozzék. Megokolásul bejelenti, hogy arról értesült, hogy Balog Elemér, aki a háború idején Franciaországban volt internálva, hazaérkezése előtt ígéretet tett arra, hogy az entente ellen fegyveresen nem harcol. Ennélfogva ő ezredétől utasítást kért arra, hogy ily ígéret mellett nincs e akadály, hogy a képesítésért folyamodó dr. Balog Elemérrel a karban együttműködjék. Minthogy az ezred ezidőszereint a harctéren van, s az eljárás a bizonyító anyag összegyűjtése okából hosszabb időt igényel, ennél fogva a döntés a f. polgári évben nem várható. A döntés előtt pedig nincs abban a helyzetben, hogy a képesítés ügyében érdemlegesen állást foglaljon.

Dr. Mártonffy Marcel ny. r. tanár az indítványt nem fogadja el, mert tudományos kérdésekben való döntésnél a katonai hatóság határozata nem lehet mérvadó.

Dr. Kiss Géza és dr. Kovács Gábor ny. r. tanárok csatlakoznak Mártonffy Marcel álláspontjához.

Dr. Kun Béla az ügy lehető gyors lebonyolítása érdekében indítványozza, hívja fel a kar dr. Balog Elemért nyilatkozattételre aziránt, vajjon a neki imputált ígéretet valóban tette-e?

Dr. Bernolák Nándor nem óhajtja befolyásolni a kar tagjainak elhatározását, de mégis köteletségének tartja, hogy – ha már az indítvány felvetetett – két körülményről nyilatkozzék. Az egyik az, hogy dr. Balog Elemér bekérni kívánt nyilatkozata felől nem lehet kétsége, mert dr. Balog előtte már régebben kijelentette, hogy a szóbanforgó ígéretet megtette. Talán súlyos hiba volt részéről, hogy ennek a nyilatkozatnak annakidején nem tulajdonított nagyobb jelentőséget; de az ügy körülményeit nem ismerve, a nyilatkozat erkölcsi súlyát sem mérlegelhetette. A másik körülmény, amelyet fel kell említenie, hogy a maga részéről dr. Kun Béla indítványának elfogadásában dr. Balog Elemér eljárásának már döntő jellegű erkölcsi megítélését látja; ha tehát a két indítvány közt választani kell, szívesebben járul ahhoz az előterjesztéshez, amely a döntés előtt a kényes és több szempontból megbírálandó kérdés katonai megítélését is ismerni óhajtja.

Dr. Kun Béla e nyilatkozat után indítványát visszavonja.

Dr. Teghze Gyula, dr. Kun József, dr. Iványi Béla és Márffy Ede az indítvány ügyében titkos szavazást kérnek.

A dékán a szervezeti szabályzat 27. §-ának 3. bekezdése alapján a titkos szavazást elrendeli. Beérkezett összesen 13 szavazat. A szavazó lapok felbontatván Iványi Béla javaslata mellett (:igennel:) szavaztak 9-en, az indítvány ellen (:nemmel:) szavaztak 4-en.

*A kar ehhez képest szavazattöbbséggel kimondja, hogy dr. Balog Elemér tudományos munkásságának bírálatával az 1918 év folyamán érdemlegesen foglalkozni nem kíván.*³⁵

³⁵ KT-Jegyzőkönyv (1918. március 1.) 13. szám = HBML VIII. 7/a. 4. kötet.

A kar testülete ezen határozata jogszerűnek tekinthető ugyan, hiszen nem döntött a jelölt szóbeli értekezletre bocsátásáról vagy visszautasításáról, de ténylegesen megakasztotta az eljárást.³⁶

A megszületett határozatról Balogh Elemért hivatalosan nem értesítették, valószínűleg ez nem is volt kötelessége a dékának. Balogh (miután egy debreceni bizalmasától értesült, hogy a bírálatok elkészültek, és talán rosszat sejtve) valószínűleg március végén hivatalosan érdeklődött a dékánál az eljárás folytathatóságáról és a nyilvános szakasz lehetséges időpontjáról.

„Azzal a tiszteletteljes kérelemmel fordulok Nagyságodhoz, kegyeskedjék engem tájékoztatni arról, hogy magántanári szóbeli colloquiumom előreláthatólag mely napra fog kitűzteni.

Tiszteletteljes kérelmem indoklására bátor vagyok előadni, hogy értesülésem szerint a szaktanár urak, kik irodalmi munkásságom elbírálására kiküldöttek, véleményükkel elkészültek és az a tekintetes Kar elé terjesztetett; továbbá, hogy mint jelenleg a választójogi törvényjavaslat előkészítésével megbízott segédmunkás a javaslat képviselőházi bizottsági tárgyalásában állandóan részt veszek és ezenfelül a legközelebbi hetekben az átmeneti jog kérdéseinek sürgős tanulmányozása végett hivatalos megbízásból hosszabb időre ismét külföldre kell utaznom. Ennélfogva munkabeosztásomnak és hivatalos utazásom idejének megállapítása céljából szükséges tudnom a colloquium hozzávetőleges időpontját, mert azt elutazásom előtt óhajtánám elvégezni. Hosszabb ideig leszek ugyanis külföldön elfoglalva és nem akarnék okot adni az ügy további késleltetésére.

*Kérelmem Nagyságod kegyes jóindulatába ajánlom és vagyok teljes tisztelettel Balog Elemér.*³⁷

A kérvény külzetére Bernolák dékán az alábbi választ vezette rá saját kezűleg, 1918. április 2-án: „Hozzám intézett kérelmére értesítem Kir. Járásbíró Urat, hogy magántanári szóbeli colloquium határnapja felől jog- és államtudományi Karunk csupán a Járásbíró Úr irodalmi munkásságának bírálatára vonatkozó jelentések érdemleges tárgyalása után intézhetnek. Erről Kir. Járásbíró Urat kellő időben értesíteni fogjuk.”³⁸ Bernolák tehát kitérő választ adott, és még itt sem említette meg a március 1-jén kelt kari határozatot.

A levélre Balogh Elemér, aki egyre inkább tisztába jöhetett a háttéresemményekkel, nagyon gyorsan válaszolt, hiszen újabb kérvényét április 15-én iktatták a karon.³⁹ A kérvény így szól:

³⁶ Az ülés feladata a következő lett volna: „A bírálók véleményét a tanártestület ülésileg tárgyalás alá veszi s azok tartalmához képest a folyamodót szóbeli értekezletre bocsátja vagy visszautasítja.” Magántanári habilitatio szabályzata (id.). 11. §.

³⁷ DH-iratok 425. sz. 1917/18. = HBML VIII. 7/b. 2. doboz.

³⁸ Uo.

³⁹ DH-iratok 448. sz. 1917/18.

„Nagyságos Dékán Úr!

Nagyságod a múlt év folyamán szíves volt közölni velem, hogy ellenem a tekintetes Kar egyes tagjai részéről az a vád merült fel, hogy a francia polgári hadifogságból (internálásból) azon az alapon bocsátottak el, hogy becsületszavamat adtam arra, hogy hazánkban katonai szolgálatot nem fogok teljesíteni. Amint bizonyára méltóztatik emlékezni, én e vád ellen nyomban tiltakoztam és Nagyságod előtt annak alaptalanságát világosan kimutattam. Igazoltam, hogy hazaérkezésem után azonnal önként jelentkeztem katonai szolgálatra.

Az említett alkalommal Nagyságod szíves tanácsára késedelem nélkül elküldöttem katonai okirataimat Kiss Géza professor úrnak, tudományos munkásságom egyik bírálójának, s őt a tényállás ismertetése mellett arra kértem, hogy az említett okiratokat csatolja magántanári képesítés iránt benyújtott kérvényemhez.

Miután arról értesültem, hogy a bírálati jelentések irodalmi munkásságomról elkészültek és a tekintetes Kar tagjai közt szétosztattak, mély tisztelettel vagyok bátor volt internált társaim részéről két nyilatkozatot csatolni magántanári képesítés iránti kérvényemhez való csatolás és a tekintetes Kar tagjainak szíves tudomására hozatal végett, abból a célból, hogy az ellenem netán megisméltendő alaptalan vád képtelensége teljes világításba helyeztessék. Egyébiránt mély tisztelettel megjegyzem, hogy szerény nézetem szerint az ezúttal bemutatott nyilatkozatok is fölöslegesek lehetnek, mert Nagyságod az említett alkalommal kegyes volt engem biztosítani arról, hogy amennyiben az ellenem felhozott vád újból felmerülne, annak tarthatatlanságát igazolni méltóztatik, és sajnálatának méltóztatott kifejezést adni, hogy velem erről az ügyről korábban nem beszélt.”

Ezen kérelem küldetére Bernolák április 28-i dátummal a következőket vezet fel (valószínűleg a Balogh által említett két igazolásra utalva): „A mellékletek a magántanári képesítés iránt előterjesztett kérelem okirataihoz csatolandók.”

A kérelemben megfogalmazottakra tekintettel Bernolák másnap, az április 29-i kari ülésen a következő nyilatkozatot tette a jogi kar testülete felé:

„Dr. Balog Elemér úrnak 448/1917-18 sz alatt iktatott beadványára van szerencsém tisztelettel jelenteni a következőket:

1. A beadványnak a velem való érintkezésre vonatkozó tényállásai nem felelnek meg a valóságnak.

2. A beadvány nem érinti dr. Balog Elemér úrnak azt az előttem tett kijelentését, – melyet az adott viszonyok közt a tek. kar előtt sem hallgathattam el, – hogy ő a francia polgári hadifogságból szabadulása előtt megígérte, hogy az entente ellen fegyveresen harcolni nem fog.

3. A beadványban említett azt a vádat, hogy dr. Balog Elemér úr a fentebb említett ígéretet becsületszóval vagy esküvel erősítette volna meg, tudtommal soha senki nem emelte ellene. Dr. Balog Elemér úr kijelentése alapján ily feltevés alaptalanságát én is hangsúlyoztam.

4. Kétségtelenül igaz – és ezt a nekem bemutatott okiratok alapján t. Kartársaim előtt ismételten megerősítettem, – hogy dr. Balog Elemér úr, hazaérkezése után többszörös sorozáson való jelentkezéssel haladék nélkül eleget tett katonai kötelezettségének.

Felkérem a tek. Kart, méltóztatassék ezt a nyilatkozatomat, valamint kivonatban a legutóbbi kari ülés jegyzőkönyvének erre az ügyre vonatkozó részét dr. Balog Elemér úrral közölni.⁴⁰

Az ezen ülésen készült jegyzőkönyv szerint Bernolák dékán bemutatta Balogh Elemér beadványát (448/1917-18. sz.),

„amelyben kéri, hogy a beadványához csatolt két okiratot, amelyekkel igazolja, hogy sem becsületszavára, sem esküvel nem ígérte, hogy az entente ellen harcolni nem fog, magántanári képesítés iránt benyújtott kérvényéhez csatolja a kar.

Mínt hogy a beadvány a dékánal való tárgyalásra is hivatkozik, amelyre nézve a dékán a magarészéről nyilatkozni óhajt, felkéri dr. Mártonffy Marcel prodékánt, az elnöki szék elfoglalására.

Miután a prodékán az elnöki széket elfoglalta, dr. Bernolák Nándor megtette beadványhoz fűzött nyilatkozatát és felkérte a kart, hogy a f. évi március hó 1-én tartott V. rendes kari ülésen dr. Balog Elemérre vonatkozó részét, valamint az ő most megtett nyilatkozatát dr. Balog Elemérrel közölje.

E kérdés további tárgyalásán dr. Bernolák Nándor nem volt jelen.

A kar a bemutatott okiratokat a magántanári képesítés iránt benyújtott kérvény mellékleteihez csatolja; egyúttal felhatalmazza a dékánt, hogy a mai ülésen tett nyilatkozatát, valamint a március hó 1-én tartott V. rendes ülés jegyzőkönyvének dr. Balog Elemérre vonatkozó részét az érdekelt dr. Balog Elemérrel közölje.⁴¹

Ugyanezen a napon a következő levél született Balognak címezve, Bernolák dékán aláírásával:

„A f. évi április hó 15.-én hozzám intézett beadványára értesítem kir. Járásbíró urat, hogy a Bartheoldy [sic!] Tibor és Bricht Lipót urak által kiállított nyilatkozatokat a jog- és államtudományi karnak bemutatam és a Járásbíró úr magántanári képesítése iránt benyújtott iratokhoz csatoltam.

Jog- és államtudományi Karunknak az alatt irt napon tartott ülésén egyhangúlag hozott határozattal nyert felhatalmazás alapján egyúttal idecsatolva megküldöm a f. évi március hó 1-én tartott V. rendes ülés jegyzőkönyvének a Járásbíró úr magántanári képesítésére vonatkozó részét, valamint azt a nyilatkozatot, amelyet fentebb említett, hozzám intézett beadványára a kar előtt tettem.

⁴⁰ DH-iratok 448. sz. 1917/18.

⁴¹ KT-Jegyzőkönyv (1918. április 29.) 17. szám után = HBML VIII. 7/a. 4. kötet.

*A debreczeni m. kir. tudományegyetem jog- és államtudományi karának 1918. évi április hó 29.-én tartott VII. rendes üléséből.*⁴²

Balogh reakciója egy hónap múlva érkezett meg. Egy 1918. június 8-án iktatott levélben⁴³ (amelyet Bernolák a június 26-i ülésen mutatott be) Balogh a következőket írta:

„Mindenekelőtt hálás köszönetemet fejezem ki a tekintetes jog- és államtudományi Karnak, hogy velem a folyó évi március 1-én tartott V. rendes üléséről felvett jegyzőkönyvnek magántanári képesítésre vonatkozó részét közölni kegyes volt s ezzel alkalmat nyújtott arra, hogy az iratoknak folyó évi május hó 26-án történt kézhezvétele után tudomást szerezzek arról, hogy a tekintetes Kar határozata szerint tudományos munkásságom bírálatával a folyó évben érdemlegesen nem kíván foglalkozni.

Ennek a határozatnak az indoka az volt, hogy a tekintetes Kar ismerni óhajtja a katonai megítélését a velem szemben felhozott annak a körülménynek, hogy én állítólag annak az ígéretnek az árán szabadultam franciaországi polgári hadifogságomból, hogy az entente ellen harcolni nem fogok.

Annak az igazolására, hogy én ilyen vagy ehhez hasonló értelmű bármely ígéretet sem ünnepélyes, sem más alakban senki előtt soha nem tettem, tisztelettel bemutatom internált társaimnak: Bricht Lipótnak, a budapesti Kereskedelmi Akadémia irodaigazgatójának és rendes tanárának, továbbá Dr. Bartheldy Tibor belügyminiszteri segédfogalmazónak nyilatkozatait.

Nyilvánvaló ezek után, hogy a velem közölt jegyzőkönyvnek az a tartalma, mint ha én Dr. Bernolák Nándor dékán úr önagysága előtt úgy nyilatkoztam volna, hogy a szóban levő ígéretet megtettem, csak félreértésen alapulhat. A félreértés ténye mellett bizonyít azon kívül, hogy hazaérkezésem után nyomban katonai szolgálatra jelentkeztem önként, az a körülmény is, hogy a nemzetközi jog csak a becsületes szó mellett való elbocsátás intézményét ismeri, s így a becsületes szó nélküli egyszerű ígéret közöttünk szóba sem jöhetett, s erre nézve semminő nyilatkozatot nem tehettem. Hogy csak valami félreértésről lehet szó, azt abból kell következtetnem, hogy dr. Bernolák Nándor dékán úr önagysága az után a beszélgetés után, amelynek során a polgári hadifogságból való szabadulásom körülményeiről közöttünk szó volt, ismételten nagybecsű jóindulatáról biztosított. Úgy Dr. Bernolák Nándor Önagysága előtt, mint mások előtt is ismételten kifejtettem, hogy polgári egyénektől, akik a háború előtt katonai szolgálatot nem teljesítettek, a polgári hadifogságból való elbocsátáskor becsületeszót nem kívántak, mert a nemzetközi jog a becsületes szó mellett való elbocsátás intézményét csak katonai személyekre ismeri.

⁴² DH-iratok 448. sz. 1917/18.

⁴³ DH-iratok 600. sz. 1917/18.

Elmondottam az említett alkalommal azt is, hogy franciaországi volt tanáraitam egyenesen arra kértem, hogy elbocsátásom kieszközlésével tegyék lehetővé annak a felmerülhető gyanúnak eloszlátását, hogy ürügyül felhasználva franciaországi kényszerű tartózkodásomat, magam a védkötelezettség teljesítése alól ki akarom vonni.

Ezek után nyilvánvaló, hogy az ellenem felhozott kifogás minden alapot nélkülöz és tárgytalan minden további eljárás annak kiderítése céljából, milyen jelentőség tulajdonítható katonai szempontból a terhemre rótt, és valóságban meg nem tett ígéretnek.

Mínthogy ezek szerint nem lehet akadálya annak, hogy a tekintetes Kar tudományos munkásságom bírálatával már ezidőszert érdemlegesen foglalkozzék, tisztelettel előterjesztem azt az alázatos kérelmet, méltóztassék magántanárrá való képesítemem iránt az 1916. év őszén benyújtott kérelmemre vonatkozó eljárást, tekintettel a sürgősséghez fűződő életbevágó érdekemre, mielőbb befejezni.⁴⁴

Az 1918. június 26-i kari ülésen tárgyalták a fenti beadványt: Kiss Géza mutatta be Balogh kérvényét,

„amellyel bizonyítja, hogy senkinek sem tett ígéretet, hogy az entente ellen harcolni nem fog. Kéri ennél fogva, hogy a kar vegye most már érdemleges tárgyalás alá magántanári képesítés iránt előterjesztett kérelmét. Az előadó a kérelem teljesítését javasolja, mínthogy a tudományos bírálatnál a szóbanforgó kérdésnek úgy sincs jelentősége.

Dr. Iványi Béla ny. r. tanár a kar régebben hozott határozatának fenntartását kéri.

Hosszabb eszmecsere után a dékán elrendeli a titkos szavazást.

A kar 8 szóval 4 ellenében fenntartja régebben hozott határozatát.⁴⁵

Ezen határozattal a habilitációs eljárás továbbra is függőben maradt. Balogh Elemérnek azonban nagyon fontos lett volna a mielőbbi képesítés, hisz mint írta, „életbevágó érdeke” fűződött a magántanári cím mielőbbi megszerzéséhez. Hogy mi lehetett ez a fontos érdek, ma már csak nehezen rekonstruálható, de valószínűleg egy esetleges professzori kinevezéshez lett volna rá égetően szüksége. De milyen professzúra lebeghetett Balogh Elemér szemei előtt? Ezen kérdésre – mai ismereteink szerint – két feltételezhető választ adhatunk.

Balogh későbbi életrajzaiban megjelenik az az állítás, hogy 1918 második felében felmerült esetleges kinevezése egy jogi tanszékre egy újonnan alapítandó közgazdaságtudományi fakultásra.⁴⁶ A monarchia utolsó hónapjaiban valóban felmerült egy

⁴⁴ Uo. Bernolák megjegyzése: „Bemutattam a kari ülésen 918. jún. 26.”

⁴⁵ KT-Jegyzőkönyv (1918. június 26.) 11. szám = HBML VIII. 7/a. 4. kötet. Jelen volt: Bernolák, Mártonffy, Kiss, Teghze, Illiyfalvi, Kun, Tóth, Kovács, Bacsó, Haendel, Iványi, Márfy.

⁴⁶ Egyik későbbi életrajzában így hangzik az erre vonatkozó szakasz: „Sa nomination comme professeur de droit international privé et de droit comparé, à la nouvelle Faculté d'économie politique à l'Université

önálló közgazdaságtudományi kar létesítése. 1918 októberében a mezőgazdasági, politikai és tudományos élet vezetői egy értekezleten azt javasolták, hogy a „*közgazdaságtudományi fakultás, mint önálló egyetemi tudománykar szerveztessék, amelyből, amint a viszonyok engedik, önálló egyetem fejlődhessen ki*”. Ezen értekezlet eredményeként a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1918. október 23-án IV. Károly elé terjesztette a budapesti Közgazdaságtudományi Kar megszervezésére vonatkozó javaslatot. A király engedélyezte az új intézmény megalapítását, de az okirat aláírása már elmaradt.⁴⁷ Hogy Balogh Elemért valóban figyelembe vették volna a nemzetközi magánjogi tanszék tanáráként ezen a tervezett karon, ennek más nyomait eddig nem sikerült felfedezni. Kérdés, hogy egy római jogi tárgykörű *venia legendi* mennyire lett volna ebben a körben elfogadható, illetve mennyire látható előre az új kar esetleges alapítását Balogh 1918 májusa végén.

Még kevésbé volt előrelátható az az eseménysor, melynek során Balognak szintén legitimitási alapul szolgálhatott volna a rehabilitáció. Közismert, hogy a Monarchia összeomlása után a polgári demokratikus forradalommal hatalomra került kormány elsődleges felsőoktatás-politikai céljaként fogalmazta meg a jogi oktatás átalakítását.⁴⁸ Ezen törekvések folyamatában – adataink szerint – 1918 novemberének végén Lovászy Márton kultuszminiszter egy, a budapesti Jog- és Államtudományi Karnak címzett átiratában közölte, hogy a politikai változások szükségleteinek megfelelően „*a kart az új szociális szellem befogadása*”⁴⁹ érdekében gyökeresen át kívánja alakítani, s ezen átalakítás keretében felszólította a kart, hogy több új tanszékot szervezzon.⁵⁰ A gazdasági politika valamint szociálpolitika tanszékének felállítását is sürgető (és a tanszékek betöltéséhez szükséges – irányított – jelölés megejtésére a karnak egy hetet engedő) leirat az összehasonlító magánjogi tanszékra egyenesen kinevezte Balogh Elemért, a kar mindenféle előzetes meghallgatása nélkül.⁵¹ A kar

de Budapest venait d'être présentée à la signature royale par la Chancellerie, quand survint l'armistice de 1918." Vö. *Recueil des Cours*, III. 57. (1936), 573. Egy nekrológban így írnak erről: „... et il aurait été nommé à une chaire de la nouvelle faculté d'économie politique de Budapest, si la domination communiste ne l'avait contraint à s'enfuir.” Vö. MILLIOT: I. m. 805.

⁴⁷ ANTAL Zs.: *A közgazdasági képzés története (1900–1948)*. <https://prezi.com/yoqmhmdy67r/a-kozgazdasagi-kepzes-tortenete-1900-1948/>; WALLESHAUSEN Gy.: *Törekvések a mezőgazdasági főiskola létesítésére (1850–1919)*. In WALLESHAUSEN Gy. (szerk.): *A Gödöllői Agrártudományi Egyetem jubileumi emlékkönyve (1920–1995)*. I. Gödöllő, 1995. 53.

⁴⁸ Az új kormányzatnak égetően szüksége lett volna fiatal vagy átképzett szakemberekre elsősorban a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban. Ezzel magyarázható, hogy a forradalmi kormány reformtörekvései legelőbb a jog- és államtudományi karra koncentráltak. Vö. LITVÁN Gy.: *A forradalmi kormány és a budapesti tudományegyetem erópróbája 1918–1919 fordulóján. Történelmi Szemle*, 11. (1968) 401.

⁴⁹ Eckhart megfogalmazása. Lásd ECKHART F.: *A Jog- és Államtudományi Kar története, 1667–1935*. Budapest, 1936. 647.

⁵⁰ Lásd MNL OL VKM K 500. III. –12.– 51551-1918, hivatkozva LITVÁN: I. m. 402.

⁵¹ ECKHART: I. m. 647.

tiltakozott Balogh kinevezése ellen, s azt a kar autonómiája súlyos megsértésének tekintette. Soros ülésén (1918. december 17.) a kar úgy nyilatkozott, hogy „*tekintve az ország mostani zilált és szomorú állapotát, nem tartja időszerűnek új tanszékek creálását*,”⁵² s ha a miniszter mégis ragaszkodna az új tanszékek felállításához, akkor pályázatok kiírását javasolja. Abban az esetben, ha ezt a miniszter nem méltányolná, a kar a miniszteri leiratban megjelölt tanárjelöltek kinevezése ellen foglal állást. Ugyanakkor jelezte a kar, hogy a megalapozott reformok elől nem zárkozik el, és „*a megokolt reformmunkák gyors foganatosításában közreműködik*.”⁵³

A Lovászy helyébe lépő Kunfi Zsigmond a kart már hét tanszék alapítása tekintetében akarta kész tények elé állítani, s 1919. január 22-én arról értesítette a kart, hogy annak megkerülésével a már kilátásba helyezett új tanszékeket létrehozza, és arra tanárokat nevez ki. Ebben a dokumentumban azonban már nem szerepelt Balogh Elemér kinevezése, és az összehasonlító (magán)jogi tanszék létrehozása.⁵⁴ Hogy mi volt annak oka, hogy Balogh és az összehasonlító jogi tanszék létrehozása kimaradt a reformtervekből, annak rekonstruálására pillanatnyilag sajnos nincs módunk.

Azt bizonyosan tudjuk, hogy Balogh 1918 végén külföldön tartózkodott, s az ezen külföldi tartózkodásával kapcsolatos híradások még inkább megnehezítették debreceni rehabilitációs eljárásának esetleges eredményes lezárását. Ugyanis 1919 január végén a debreceni kar tanártestülete Balogh svájci működésére hivatkozva már egyenesen nem kívánatosnak tartotta a rehabilitációt, és az admittálás hatálytalanítása mellett döntött: „*Tekintettel arra, hogy Balog Elemér admittálása óta oly körülmények merültek fel, melyek a karra nézve Balog Elemér rehabilitálását nem teszik kívánatossá, nevezetesen Balog Elemérnek az összes lapokban egyformán közölt svájci szereplése, [Szentpéter] Kun Béla azt javasolja, hogy az admittáció tekintetében a kar újból határozzon. A kar Kiss Géza azon javaslatát, intéztessék kérdés Balog Elemérhez: vajjon a lapok közleménye a valóságnak megfelel-e? a kar nem fogadja el, amennyiben Balog Elemérnek módjában lett volna ezeket a híreket megcáfolni. – A kar ennél fogva Kun Béla indítványára titkos szavazással 7 igen szavazattal (1 üres szavazólap) kimondja, hogy Balog Elemér admittációját revízió alá veszi. Ennekfolytán Iványi Béla Balog Elemér admittálásának hatálytalanítását indítványozza, s ez indítványt a kar titkos szavazással 7 szavazattal egy ellen elfogadja s egyúttal utasítja a dékánt, hogy Balog Elemér kérvényét mellékleteivel együtt nevezettnek küldje vissza.*”⁵⁵

⁵² Idézi ECKHART: I. m. 648.

⁵³ MNL OL VKM K 636. III. - 4. - 63039-1920 (26588-1919), Jelzi LITVÁN: I. m. 403.

⁵⁴ A VK. miniszter 13259/1919. sz. leirata, idézi LITVÁN: I. m. 409.

⁵⁵ Vö. *KT-Jegyzőkönyv* (1919. január 31.) 2. szám = HBML VIII. 7/a. 6. kötet. A Dékáni Hivatal Iktatókönyve szerint a dokumentumok visszaküldése 320/1917-18. szám alatt megtörtént, bár az irat másolatban sem maradt fenn. Vö. *Mutatókönyv*.

Hogy pontosan mi lehetett Balognak a kar által kárhozott és „*az összes lapokban egyformán közölt svájci szereplése*” – néhány korabeli napilap 1918 és 1919 fordulóján megjelent számainak átvizsgálása után – nem lehet pontosan megállapítani. Az bizonyos, hogy Balogh 1918 decemberének második felében gróf Eszterházy Mihály⁵⁶ kísérelőjeként – Károlyi Mihály megbízásából – Svájcban járt, „*hogy az ottani diplomáciai körök felfogását a magyar kormányról kipuhatólja*”. Erre azért volt szükség, mert az antanthatalmak nem voltak hajlandók közvetlen diplomáciai kapcsolatba lépni Magyarország képviselőivel. Nem volt könnyű helyzet, hiszen szinte senki sem akart szóba állni velük. Eszterházy jelentésében azt is érzékeltette, hogy az antanthatalmak bizalmatlanok a szerintük „*túl gyorsan radikális irányba*” haladó Károlyi-kormányhoz szemben. A sajtóban jelentős visszhangot kiváltó beszámolóiból az is kitűnt, hogy Balogh a kinn tartózkodást felhasználta arra, hogy „*svájci hivatalos és tudományos körökkel*” egyeztetve elérje, hogy segítség az el nem ismert Magyarország belépését „*a szerzői jog védelmére létesített berni Unióba*”.⁵⁷ Voltak orgánumok, melyek a „delegáció” tevékenységét igencsak negatívan értékelték: „*Eszterházy jelentéséből kiderül még az is, hogy mindössze három napig tartózkodtak Bernben Baloghhallal együtt, és idejük többi részét utazgatással töltötték. Balogh Elemér egyébként Svájcban egyetemi tanárnak adta ki magát és még most is ott tartózkodik. A kormány a mai napon táviratilag visszarendelte, nehogy továbbra is kompromittálja szereplésével a népkormányt.*”⁵⁸ „*Eszterházy ez alatt az idő alatt jóformán egyebet sem csinált, mint a vele lévő Balogh Elemérrel együtt a könyvtárakat látogatta és a lapokat olvasta. ... Meg kell még jegyezni, hogy... Balogh Elemér, a miniszterelnök részére néhány igen fontos táviratot küldött Svájcából. Tudniillik Balogh Elemér érdekeire nézve igen fontosakat. Mindegyikben egyetemi tanárrá való kinevezését sürgette!*”⁵⁹ Nem tudhatjuk, hogy ez utóbbi állítások mennyire felelnek meg a valóságnak, de az jellemző, hogy milyen kérdések boncolgatására volt ideje a magyar újságíróknak azokban a hetekben, mikor elvesztettük Erdélyt és a Felvidéket...

Az utolsó információ, amely Balogh Elemér sikertelen debreceni habilitációjával kapcsolatban fennmaradt, az egy bejegyzés a kari tanácsi jegyzőkönyvben, amely szerint a dékán az 1919. február 26-i ülésén bemutatott egy táviratot, amelyben Balogh bejelentette, „*hogy a karnak habilitációs kérvényére vonatkozó kedvezőtlen határozatát megfeleltette*”.⁶⁰ Balogh tehát élt a habilitációs szabályzat által

⁵⁶ Életére lásd T. BOROS L. (szerk.): *Magyar politikai lexikon (Magyar politikusok) 1914–1929*. Budapest, 1929. 106.

⁵⁷ Vö. *Pesti Hírlap*, 1919. január 1.

⁵⁸ *Népszava*, 1918. december 29.

⁵⁹ *Népszava*, 1919. január 1.

⁶⁰ *KT-Jegyzőkönyv* (1919. február 26.) 17. szám = HBML VIII. 7/a. 5. kötet. Az eredeti irat (333/1917-1918. szám) nem maradt fenn.

biztosított „felfolyamodási” jogával,⁶¹ azonban ügye valószínűleg már nem kerülhetett felülvizsgálatra, hiszen kevesebb, mint egy hónap múlva a polgári államigazgatás felszámolásra került, Balogh maga pedig áprilisban Bécsbe költözött.

Litvániában, ahol 1922 és 1928 között a kaunasi egyetemen római jogot, jogösszehasonlítást és helyi jogot oktatott, nem helyeztek hangsúlyt a habilitációra.⁶² Csakúgy nem akadályozta a habilitáció hiánya azt, hogy több társával együtt 1923-ban megalapítsák a hágai összehasonlító jogi akadémiát, és annak ő állandó főtárgya lehessen. A Litvániából – állítólag politikai okokból – való távozása után a habilitáció hiánya azonban valószínűleg megakadályozta abban, hogy professzori kinevezést kaphasson a berlini egyetemen, ahol korábban rendszeresen tartott vendégelőadást a magyar jogrendről. Berlinben az *Institut für Auslands- und Wirtschaftsrecht*ben kapott „*aus außenpolitischen Gründen*” oktatási feladatot (mint *Lehrbeauftragter*).⁶³ A nemzetiszocialista hatalomátvétel után oktatói jogosultságát megvonták, s Balogh 1933 májusában Párizsba emigrált, ahol ismét professzori kinevezést kapott a párizsi egyetem Összehasonlító Jogi Intézetébe a Rockefeller-alapítvány finanszírozása mellett. S nem lett akadálya a habilitáció hiánya Balogh johannesburgi professzori kinevezésének sem a Witwatersrand Egyetemre.⁶⁴

Mint a fentiekben is kitűnik, Balogh Elemér életét végigkövették a politikai kényszerűségből született döntések. Sajnálatos, hogy az első ilyen döntést a debreceni jogi kar tanártestülete hozta. Megállapíthatjuk, hogy akkoriban sem mindig a tudományos érdemek számítottak, s hogy akkoriban is sikerült később jelentős tudományos pályát befutó tudósegéniségeket megakadályozni a hazai érvényesülésben.

⁶¹ „A képesítés akármely fokozatában visszautasított jelölt a határozat közlésétől számítandó négy héten belül a VK. miniszterhez felfolyamodással élhet.” Vö. *Magántanári habilitatio szabályzata* (id.). 19. §.

⁶² BREUNUNG-WALTHER: i. m. 49.

⁶³ Uo. 49sk. Az általa oktatott tárgyak: *Österreichisches Recht mit Rücksicht auf das schweizerisches und deutsches Recht und Rechtsvergleichung; Römisches Recht und Rechtsvergleichung*.

⁶⁴ Uo. 50.

Eine unerwünschte Habilitation
Das Habilitationsgesuch von Elemér Balogh vor der
Jurafakultät der Universität Debrecen (1916–1919)

VON
BÉLA SZABÓ

(Zusammenfassung)

Im allgemein bekannten Lebenslauf des angesehenen ungarntämmigen Romanisten, Zivilisten und Rechtsvergleichers, Elemér Balogh, der später Professor der Universitäten Kaunas, Paris und Johannesburg (Universität Witwatersrand) und zwischenzeitlich Lehrbeauftragter der Jurafakultät in Berlin geworden ist, und auch Mitbegünder der *Académie internationale de droit comparé* in Den Haag war, gibt es keinerlei Nachweis von seiner Habilitation. Aber es ist zu wissen, dass er im Herbst 1916 ein Habilitationsgesuch bei der Jurafakultät der Universität Debrecen eingereicht hat, was aber – nach einem mehr als zweijährigen Tauziehen – nicht vom Erfolg gekrönt wurde. In der vorliegenden Studie wird es versucht – laut der in Debrecen noch vorhandenen Archivmaterialien – die einzelnen Etappen und die Ursachen des Scheiterns des Habilitationsverfahrens zu rekonstruieren.

The Economic Analysis of Document TPSulp. 45

Attila Pókecz Kovács*

The document collection called *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum* was found in the course of the construction of a motorway on 24–25th of July 1959.¹ The archives of Sulpicians – who have been bankers in Puteoli for generations – turned up among the ruins of a villa in Murecine.² Sulpicians belonged to the social group of economically independent freedmen,³ and according to the Pompeian wax tablets, the scope of activities of their bank – based in Puteoli – included different business affairs in addition to financial and loan transactions.⁴ Thus, they were entitled to act on behalf of their clients' legal transactions as well, and therefore the warehouse lease contract⁵ – being qualified as *locatio horrei cum pignoris datione* by Giuseppe Camodeca – became among their documents. The arguable name of the Italian author points out the fact that in the warehouse – taken on lease by the lessee – there are pawned crops, and therefore complicated economic relations stand behind the short document. These relations assumed a refined and high level of legal form in the text of the wax tablet TPSulp. 45.⁶ In my short study, I approach the legal

* ATTILA PÓKECZ KOVÁCS, Dr. habil., Associate Professor, head of the Department of Roman Law, Faculty of Law, University of Pécs.

¹ G. CAMODECA, *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum. Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii*, Roma 1999; L. BOVE, *Documenti processuali dalle 'Tabulae Pompeianae' di Murecine*, Napoli 1979, 1–20; P. GRÖSCHLER, *Die „tabellae“-Urkunden aus den pompejanischen und herkulanischen Urkundenfunden*, Berlin 1997, 24–26.

² On the role of bankers in ancient Rome see A. BÜRGE, *Fiktion und Wirklichkeit: Soziale und rechtliche Strukturen des römischen Bankwesens*, SZ 104 (1987), 465–558; A. PETRUCCI, 'Mensam exercere'. *Studi sull'impresa finanziaria romana*, Napoli 1991 IX+418 p.; A. FÖLDI, *Dubbi e ipotesi in tema della terminologia relativa ai banchieri romani*, in: *Mélanges W. Wołodkiewicz*, Warszawa 2000, I, 207 ff. To the financial transactions of the banking-house see e. g. É. JAKAB, *Aus der Praxis der antiken Bankhäuser: Die Geldtransaktion der Titinia Antracis*, in: G. HAMZA et al. (hrsg.), *Iura antiqua – Iura moderna. Festschrift F. Benedek*, Pécs 2001, 117–130.

³ BÜRGE, op. cit.; CAMODECA, op. cit. 22–26; GRÖSCHLER, op. cit. 43.

⁴ J. ANDREAU, *Les comptes bancaires en nature*, Index 15 (1987), 413–422; É. JAKAB, „Vectura pro mutua“: *Überlegungen zu TP 13 und Ulp. D. 19.2.15.6.*, SZ 107 (2000), 244–273.

⁵ C. DUBOIS, *Pouzzoles antique*, Paris 1907.

⁶ As stated by J. G. WOLFF, *Der neue pompejanische Urkundenfund. Zu Camodecas Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii*, in: J. G. Wolff, *Aus dem neuen pompejanischen Urkundenfund. Gesammelte Aufsätze*, Berlin 2010, 139: “TPSulp. 45 ist indessen keine 'Locatio horrei cum pignoris datione', sondern, wie TPSulp. 46, ein Mietvertrag über Speicherraum, in dem Pfandgut eingelagert ist...”. Cf. N. POZSONYI,